

Klara Popčević*Sveučilište u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet,
Borongajska cesta 83f, 10000 Zagreb***Marija Magdalena Matković***OŠ don Lovre Katića, Put Majdana 3, 21210 Solin***Jasmina Ivšac Pavliša***Sveučilište u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet,
Borongajska cesta 83f, 10000 Zagreb*

Rana razvojna odstupanja iz roditeljske perspektive

Early Developmental Difficulties from the Parents' Perspective

Izvorni znanstveni rad: UDK: 376-055.52:81'232-053.4

DOI: <https://doi.org/10.31299/log.14.1.2>

SAŽETAK

Sve veća pozornost danas se pridaje različitim komunikacijskim, jezičnim i govornim poremećajima, no unatoč tome velik broj djece s navedenim poremećajima prekasno se prepoznaje. Važnost ranog otkrivanja poremećaja neposredno je povezana s pravodobnim uključivanjem u sustav rane intervencije i posljedično boljim razvojnim ishodima. U tome jednu od ključnih uloga imaju roditelji. Cilj je ovog rada dobiti uvid u perspektivu roditelja djece predškolske dobi o ranim znakovima komunikacijskih, jezičnih i govornih teškoća.

U istraživanju je sudjelovalo 96 roditelja djece predškolske dobi, podijeljenih na skupinu roditelja djece s komunikacijskim, jezičnim i govornim teškoćama, te skupinu roditelja djece tipičnog razvoja. Analiza upitnika, koji su roditelji ispunili, pokazuje da 84 % roditelja uočava rane znakove odstupanja u komunikaciji, jeziku i govoru radi kojih bi se obratili stručnjacima. Unatoč tome, velik se postotak roditelja oprečno izjašnjava da nisu sigurni kada se obratiti logopedu. Nije pronađena statistički značajna razlika u potencijalno poduzetim koracima kod uočenih znakova odstupanja između roditelja djece tipičnog razvoja i roditelja djece s teškoćama. Ohrabruje podatak da mali postotak roditelja smatra opravdanim uvriježena pogrešna stajališta o ranom razvoju. Ustanovljeno je da spol i stupanj obrazovanja roditelja ne utječu značajno na njihovu perspektivu, no utvrđena je povezanost između dobi roditelja i njihove perspektive - stariji roditelji imaju jasniju perspektivu o ranim znakovima odstupanja i poduzetim koracima. Rezultati daju jasne smjernice o djelovanju logopeda u sustavu rane intervencije.

Ključne riječi:*znakovi razvojnih odstupanja, roditeljska perspektiva, logopedi, svjesnost o razvojnim teškoćama, informiranje javnosti*

ABSTRACT

Nowadays, more and more attention is being paid to various communication, language and speech disorders, but despite this, a large number of children with these disorders are recognized too late. The importance of early detection of the disorder is directly related to timely enrollment in the early intervention and consequently to better developmental outcomes. Parents play one of the key roles in this. The aim of this study is to gain an insight into the perspective of parents of preschool children on early signs of communication, language, and speech disorders.

The total of 96 parents of preschool children participated in this study, divided into a group of parents of children with communication, language and speech disorders and a group of parents of children with typical development. The evaluation of the questionnaire they completed revealed that 84% of parents noticed early signs of deviations in communication, language, and speech for which they would seek specialist help. However, a large percentage of parents contradictorily stated that they were not sure when they should consult a speech therapist. No statistically significant difference was found between parents of children with typical development and parents of children with developmental difficulties regarding the possible steps to be taken when signs of deviation were observed. It is encouraging to know that only a small percentage of parents believe in the common misconceptions about early development. Parents' gender and education level were found to have no significant influence on their perspective. A significant correlation was found between parents' age and their perspective, showing that older parents have a clearer perspective on the early signs of deviation and the action to be taken. The results provide clear guidelines for the work of speech and language therapists in the early intervention system.

Keywords:*signs of developmental difficulties, parental perspective, speech and language therapists, awareness of developmental difficulties, informing the public*

UVOD

Rani razvoj komunikacije, jezika i govora kod djece tipičnog razvoja odvija se predvidljivim i očekivanim razvojnim miljokazima. Međutim, kod 6 do 10 % djece javljaju se tijekom razvoja određena odstupanja u ovim domenama (Ljubešić, 2001). Iako roditelji provode najviše vremena sa svojim djetetom, nerijetko odgajatelji, učitelji ili stručnjaci uoče ta odstupanja kod djeteta prije roditelja (Babić, 2017; Jo i Kim, 2021). Često se odstupanja u ranom komunikacijskom, jezičnom i govornom razvoju ne prepoznaju dok ne postanu izraženija ili dok zahtjevi svakodnevnog komunikacijskog i jezičnog funkcioniranja ne nadvladaju djetetove sposobnosti. Međutim, kada simptomi postanu izraženiji, ne pridaje im se dovoljno pažnje, roditelji su skloni čekanju, zanemarivanju i odgađanju traženja stručne pomoći, nadajući se da će dijete sazrijevanjem prevladati problem (Ljubešić, 2001; Olujić i sur., 2015; Popčević i Ivšac Pavliša, 2022). Ranim se pak prepoznavanjem odstupanja ili poremećaja otvara mogućnost intenzivnog poticanja ranog komunikacijskog, jezičnog i govornog razvoja, te uključivanja u programe rane intervencije koji ublažavaju ili uklanjaju teškoće, pridonose boljim razvojnim ishodima i mogućnosti da dijete iskoristi svoje razvojne potencijale (Bohaček, 2021). Jedan od ključnih čimbenika da se to ostvari, jest da roditelji poznaju osnovna obilježja razvoja komunikacije, jezika i govora, te pokazatelje odstupanja u ovim područjima.

Unatoč tome što je svjesnost javnosti danas veća nego prije, i dalje se velik broj djece s komunikacijskim, jezičnim i govornim poremećajima prekasno prepoznaje. Odraz je to nedostatne svjesnosti društva, tako i roditelja o različitim komunikacijskim, jezičnim i govornim poremećajima (Alsehem i sur., 2017; Duranović, i sur., 2018; Mostafa i Ahmed, 2018; Ying Chu i sur., 2019; Al Rjoob, 2021; Thordardottir i Topbas, 2021). Iako se obilježja nekih razvojnih poremećaja mogu uočiti prije djetetove druge godine, u nekim dijelovima svijeta još uvijek je nedostatan broj onih koji smatraju kako je u toj dobi primjereno potražiti stručnu pomoć (Mostafa i Ahmed, 2018). Nedostatna svjesnost očituje se i u nerazlikovanju različitih poremećaja, npr. obilježja jezičnog i govornog poremećaja ili razvojnog jezičnog poremećaja (RJP) od poremećaja iz spektra autizma (PSA) i disleksije (Thordardottir i Topbas, 2021). Uz to, niska razina svjesnosti o razvojnim poremećajima u nekim zemljama usko je povezana s niskom razinom svjesnosti o logopediji kao struci koja pruža podršku djeci i osobama s komunikacijskim, jezičnim i govornim poremećajima, te njihovim obitelji i okruženju (Mahmoud i sur., 2014).

Razina svjesnosti pokazala se povezanom s određenim sociodemografskim obilježjima. Visokoobrazovane osobe pokazale su veću razinu znanja o logopediji, višu razinu osviještenosti i pozitivnije stavove o komunikacijskim, jezičnim i govornim poremećajima u odnosu na druge ispitanike (Ying Chu i sur., 2019; Alsehem i sur., 2017; Cindrić, 2018; Thordardottir i Topbas, 2021; Medeiros de Britto Pereira i sur., 2008; Kovač, 2019; Kuvač Kraljević i sur., 2022). Neka istraživanja pokazuju i povezanost s dobi, tako sudionici srednje dobne skupine i stariji sudionici pokazuju veću razinu svjesnosti o PSA-u i RJP-u od ostalih sudionika (Alsehem i sur., 2017; Cindrić, 2018; Thordardottir i Topbas, 2021). Spol sudionika u nekim istraživanjima nije se pokazao čimbenikom značajno povezanim s razinom svjesnosti (Cindrić, 2018), dok su druga istraživanja pokazala veću svjesnost kod žena (Xing Ming i sur., 2001; Medeiros de Britto Pereira i sur., 2008).

Svjesnost javnosti na različitoj je razini i s obzirom na vrstu razvojnih poremećaja. Primjerice, pokazano je kako postoji značajna razlika između svjesnosti javnosti o RJP-u i skupine ostalih poremećaja (PSA, disleksije, poremećaja pažnje, artikulacijskog poremećaja) u korist ostalih navedenih poremećaja. Naime, 90 % ispitanika čulo je za PSA u odnosu na 60 % onih koji su čuli za RJP (Jensen de Lopez i sur., 2020; Thordardottir i Topbas, 2021; Kuvač Kraljević i sur., 2022). Roditelji su i različito osjetljivi na različite razvojne miljokaze. Primjerice, roditelji djece sa PSA-om u manjoj su mjeri usmjereni na teškoće u komunikacijskom i jezičnom razvoju u odnosu na teškoće u drugim domenama razvoja (Sivberg, 2004). Roditelji se razlikuju i u razini svjesnosti o obilježjima jezičnog razvoja i komunikacijskih poremećaja, ovisno o iskustvu s logopedskom intervencijom i ovisno o dobi svoje djece (Jo i Kim, 2021). Manjak svjesnosti o razvojnim teškoćama, posebice onim blažim ili „nevidljivim“, češće se pronalazi kod roditelja koji nisu imali iskustva i znanja o razvojnim teškoćama tijekom svog odrastanja. Oni, naime, obilježja odstupanja često tumače pogriješno uvriježenim stajalištima okoline ili odstupanjima ne pridaju značaj (Ulrich i Bauer, 2003).

Mali je broj istraživanja koja izvještavaju o razini svjesnosti hrvatske javnosti o navedenim poremećajima. Neka od tih istraživanja provedena su u okviru diplomskih radova i spomenuta su ranije, jer pokazuju preklapanja s podacima dobivenim istraživanjima izvan hrvatskog konteksta. Naprimjer, i u hrvatskom društvu starije i obrazovanije osobe pokazuju višu razinu svjesnosti o razvojnom jezičnom poremećaju i disleksiji (Cindrić, 2017; Kovač, 2019). Međutim, ukupno znanje i svjesnost hrvatskog društva o ovim poremećajima općenito je niska (Cindrić, 2018; Duranović i sur., 2018). Međunarodno istraživanje kojim se ispitala svjesnost javnosti u 18 europskih zemalja (uključujući i Hrvatsku) o postojanju, karakteristikama i uzrocima RJP-a pokazalo je da je najniža svjesnost javnosti u Istočnoj Europi, a najveća u Sjeverozapadnoj (Thordardottir i Topbas, 2021). Među zemljama Istočne Europe, Hrvatska se uz Bugarsku smatra iznimkom, jer je gotovo 70 % hrvatskih ispitanika pokazalo relativno veliku svjesnost o ovom poremećaju, tj. čulo je za taj pojam. Ovakve varijacije među zemljama autorice tumače različitim stupnjem razvijenosti logopedije kao struke u tim zemljama.

Za razliku od svjesnosti javnosti, prema istraživanjima jednog diplomskog i jednog specijalističkog rada, svjesnost hrvatskih roditelja o razvoju njihove djece daje optimističniju perspektivu. Naime, roditelji djece s poremećajem iz spektra autizma izvještavaju kako prve pokazatelje poremećaja prepoznaju već kod jednogodišnjaka (16 %) i dvogodišnjaka (63 %) (Ključec, 2019). Mnogi roditelji navode kako poznaju razvojna obilježja i ponašanja koja se očekuju za određenu dob djeteta (Babić, 2017). Međutim, tek manje od polovice ispitanih roditelja djece s komunikacijskim i jezičnim teškoćama navodi da su upravo oni prepoznali kako se razvoj njihovog djeteta razlikuje od očekivanoga, što potvrđuje činjenicu da njihova osjetljivost u prepoznavanju odstupanja u ranim obilježjima razvoja nije visoka. To potvrđuje i perspektiva stručnih suradnika zaposlenih u predškolskim ustanovama, koji roditeljsku osjetljivost za odstupanja u ranom razvoju procjenjuju niskom. Njih 55 % smatra da roditelji ne poznaju ponašanja koja se očekuju za određenu dob djeteta, a gotovo 70 % stručnih suradnika smatra da roditelji nisu osobe koje prve primijete da razvoj njihovog djeteta odstupa od razvoja vršnjaka (Babić, 2017).

U slučajevima prepoznavanja određenih znakova odstupanja od očekivanog razvojnog tijeka važno je reagirati jer je rano djetinjstvo razdoblje u kojem se odvijaju procesi učenja koji utječu na kasnije razvojne ishode, obrazovanje i socijalnu uključenost. Longitudinalna istraživanja pokazuju da se postupci koji se poduzmu u ranome djetinjstvu, a odnose se na prepoznavanje i uključivanje u programe rane intervencije, dugoročno financijski isplativiji i učinkovitiji za društvo u cjelini (Garcia i Heckman, 2021). Ti programi namijenjeni su ne samo skupinama djece s potvrđenim razvojnim teškoćama, već i skupinama djece s rizikom za razvojno odstupanje i njihovim obiteljima (Ljubešić, 2012). Kako bi se pravodobno uključili u ovakve programe, istraživanja pokazuju potrebu podizanja svjesnosti o dobrobiti rane intervencije (Crutchfield i sur., 2021). Važnost ranog prepoznavanja i mogućnost uključivanja u sustave rane intervencije dodatno je naglašena ako se uzme u obzir porast prevalencije djece s komunikacijskim i jezičnim poremećajima zadnjih desetljeća (Norbury i sur., 2016; Hughes i sur., 2023).

Pregledom istraživanja o svjesnosti okoline o ranom razvoju i znakovima odstupanja u njemu, uočava se kako je većina njih usmjerena na istraživanja svjesnosti javnosti, a manji broj specifičnije na istraživanje svjesnosti roditelja. Potvrđeno je kako roditeljska uvjerenja o teškoćama u razvoju djeteta utječu na njihove stavove o uključivanju u programe podrške (Booth, 1997). Prikazana istraživanja razlikuju se i regionalno, od onih koja su ispitivala svjesnost društva azijskih (Alsehemi i sur., 2017; Ying Chu i sur., 2019), afričkih (Mostafa i Ahmed, 2018), američkih (Herlihy i sur., 2015; Medeiros de Britto Pereira i sur., 2008) i europskih zemalja (Thordardottir i Topbas, 2021). Moguće je da su rezultati tih istraživanja pod utjecajem razvijenosti struka koji se bave ranim razvojem u tim zemljama ili općenito životnim standardom, koji se razlikuje od zemlje do zemlje. Zato je važno ispitati roditeljsku perspektivu o ranim znakovima odstupanja u kontekstu koji odgovara višim standardima obrazovanja logopeda (kao što je to, primjerice, u Hrvatskoj). Mnoga istraživanja datiraju prije desetak ili više godina, zbog toga se izdvaja potreba za suvremenijim uvidom u roditeljsku perspektivu. Nadalje, mnoga od spomenutih istraživanja odnose se na jedan specifični poremećaj, zbog čega nije moguće usporediti razinu svjesnosti s obzirom na vrstu i područje odstupanja. Isto tako, mnoga istraživanja usmjerena su općim obilježjima odstupanja pojedinog poremećaja, dok je manji broj istraživanja koja ispituju svjesnost o prvim pokazateljima odstupanja tih poremećaja u ranoj dobi. Istraživanja se razlikuju u zaključcima o povezanosti nekih sociodemografskih obilježja sudionika i razine svjesnosti. Utvrđivanje o sociodemografskim varijablama povezanim s potencijalno nižom razinom svjesnosti, omogućilo bi djelovanje usmjereno podizanju svjesnosti ciljanih skupina. Navedeno upućuje na potrebu za novijim i detaljnijim istraživanjem perspektive roditelja o prepoznavanju i reagiranju kod ranih znakova odstupanja u razvoju.

Istraživanja, kojima bi se dobio uvid u roditeljsko prepoznavanje ranih znakova odstupanja u komunikacijskom, jezičnom i govornom razvoju, važna su kao preduvjet osmišljavanju različitih projekata, kampanja i ostalih smjernica za podizanje svjesnosti društva, posebno roditelja. Podizanje svjesnosti roditelja o ranim znakovima odstupanja u razvoju, prvi je korak pravodobnog uključivanja u sustav rane intervencije i osiguravanja podrške u svladavanju svakodnevnih izazova odgoja i podizanja djeteta s razvojnim rizicima i/ili teškoćama.

Cilj istraživanja

Cilj je ovog istraživanja dobiti uvid u perspektivu roditelja djece s komunikacijskim, jezičnim i govornim teškoćama i roditelja djece tipičnog razvoja o ranim znakovima odstupanja u komunikaciji, jeziku i govoru, te dobiti uvid o tome kako su spol, dob i obrazovanje roditelja povezani s prepoznavanjem ranih znakova komunikacijskih, jezičnih i govornih poremećaja. Postavljena su sljedeća problemska pitanja:

1. Kakva je roditeljska perspektiva o ranim odstupanjima u komunikaciji, jeziku i govoru?
2. Jesu li roditelji češće zabrinuti zbog znakova odstupanja u komunikacijskom, jezičnom ili govornom razvoju?
3. Razlikuju li se roditelji u reagiranju na rane znakove odstupanja u komunikaciji, jeziku i govoru s obzirom na njihov spol, dob i obrazovanje?
4. Razlikuju li se roditelji djece s razvojnim teškoćama od roditelja djece tipičnog razvoja u zabrinutosti i reagiranju na rane znakove odstupanja u komunikaciji, jeziku i govoru?

Metode

Istraživanje je provedeno upitnikom osmišljenim za potrebe ovog istraživanja, koji je u *papir-olovka* obliku bio podijeljen roditeljima predškolske dobi. Nakon upoznavanja s ciljem istraživanja i potpisivanja informiranog pristanka, svaki je roditelj dobrovoljno ispunio upitnik. Upitnik ima 24 pitanja, većinom zatvorenog tipa. Prvih dio upitnika odnosi se na opće podatke o sudionicima. Drugi dio upitnika obuhvaća nekoliko potkategorija, koje se odnose na pitanja o prisutnosti komunikacijskih, jezičnih i govornih teškoća kod djece sudionika istraživanja, te zabrinutosti za razvoj njihovog ili tuđeg djeteta, pitanja o obraćanju pojedinim stručnjacima kod zabrinutosti za komunikacijski, jezični ili govorni razvoj djeteta, pitanja o ranoj intervenciji i reagiranju na rane znakove odstupanja u komunikaciji, jeziku i govoru djece.

U istraživanju je sudjelovalo 96 roditelja djece predškolske dobi (od 3 do 7 godina) na području grada Splita i okolice. Uzorak sudionika činile su dvije skupine – skupina roditelja djece s komunikacijskim, jezičnim i govornim teškoćama, koju je činilo 49 % ispitanika ($N = 47$), te skupina roditelja djece tipičnog komunikacijskog i jezično-govornog razvoja, koju je činilo 51 % ispitanika ($N = 49$). Pripadnost ispitanika pojedinoj skupini određena je na osnovi roditeljskog izvješća o postojanju teškoća kod djeteta, bez provjere stručnjaka ili uvida u dokaze stručnjaka o tome. Prosječna dob djece s teškoćama iznosi 5 godina ($SD = 1.08$, $M = 5.5$, $Min = 3$, $Max = 7$). Prosječna dob djece tipičnog razvoja iznosi 5 godina ($SD = 1.11$, $M = 5.5$, $Min = 3$, $Max = 7$). Prosječna dob roditelja djece s teškoćama iznosi 38 godina ($SD = 7.51$, $M = 37.0$, $Min = 29$, $Max = 47$), a prosječna dob roditelja djece tipičnog razvoja iznosi 36 godina ($SD = 4.29$, $M = 37.0$, $Min = 26$, $Max = 47$). Mann-Whitneyev U test pokazuje kako ne postoji statistički značajna razlika u dobi između djece tipičnog razvoja i djece s teškoćama ($p = 0.576$), kao ni između dobi njihovih roditelja ($p = 0.474$). Najčešće vrste teškoća o kojima izvješćuje skupina roditelja djece s teškoćama su govorne teškoće (68 %), zatim jezične (28 %), te komunikacijske (4 %). Ispitivanjem je

utvrđeno postojanje statistički značajne razlike u zastupljenosti prema vrsti teškoća ($\chi^2 = 29.4$; $p < 0.001$).

Kod obje skupine sudjelovalo je iznimno više majki u odnosu na očeve. Rezultati su prikazani u Tablici 1. Prema stupnju obrazovanja ispitanih roditelja, kod obje skupine više je visokoobrazovanih roditelja.

Tablica 1. Sudionici s obzirom na stupanj obrazovanja i spol

		Roditelji djece bez teškoća	Roditelji djece s teškoćama
Stupanj obrazovanja roditelja	Srednjoškolsko obrazovanje	19 %	20 %
	Visokoškolsko obrazovanje	32 %	29 %
Spol roditelja	Majke	42 %	45 %
	Očevi	9 %	4 %

Ipak, ni na jednoj navedenoj varijabli (dob, spol i stupanj obrazovanja) nije utvrđeno postojanje statistički značajne razlike između skupine roditelja djece s teškoćama i djece bez teškoća.

U radu su primijenjene metode kvantitativne i kvalitativne obrade podataka. Kvantitativno su obrađena pitanja o zabrinutosti roditelja za komunikacijski, jezični i govorni razvoj svog djeteta ili djeteta iz okoline, nedoumice o tome kada bi se trebali obratiti logopedu, upoznatost s pojmom i značenjem rane intervencije, stajalište o uzroku kašnjenja jezičnog razvoja dječaka, te reagiranje u slučajevima određenih znakova odstupanja u razvoju. Za ispitivanje razlika u frekvenciji odgovora na pojedine kategorije koristi se hi-kvadrat test, za ispitivanje razlika u numeričkim vrijednostima kojima distribucija odstupa od normalne primjenjuje se Mann-Whitneyev U test, a za ispitivanje povezanosti između varijabli izračunan je Pearsonov koeficijent korelacije. Zaključci su se donosili pri razini značajnosti od 5 %. Kvalitativnom analizom obrađena su pitanja u kojima se tražilo od roditelja da opišu razloge svoje zabrinutosti za komunikacijski, jezični i govorni razvoj svog djeteta ili djeteta iz okoline, te da opišu što za njih podrazumijeva rana intervencija. Uputnike je obradila druga autorica ovog rada. Za statističku obradu podataka korišten je statistički softver SPSS 28.0.

REZULTATI

U ovom se istraživanju nastojao dobiti uvid u perspektivu roditelja djece predškolske dobi o ranim znakovima odstupanja u komunikacijskom i jezično-govornom razvoju.

Podatci pokazuju kako je od ukupnog broja roditelja 46 % zabrinuto za komunikacijski, jezični ili govorni razvoj svoga djeteta, a zabrinut je statistički značajno veći broj roditelja koji imaju dijete s teškoćama (64 %) u odnosu na roditelje koji imaju djecu tipičnog razvoja (29 %) ($\chi^2 = 12.01$; $p < 0.001$). Ukupno je 29 % roditelja zabrinuto za komunikacijski, jezični ili govorni razvoj nekog djeteta iz svoje okoline (npr. dijete prijatelja, susjeda, kumova, rodbine i sl.), bez značajne razlike između skupina roditelja djece tipičnog razvoja i roditelja koji imaju dijete s teškoćama ($\chi^2 = 1.48$; $p = 0.234$).

U slučaju zabrinutosti za razvoj svog djeteta ili nekog djeteta iz svoje okoline, većina ispitanika iz obje skupine

roditelja navodi kako je zabrinuta za jezični razvoj, odnosno jezičnu proizvodnju djece u obliku kasne pojave prvih riječi i siromašnog ekspresivnog rječnika.

Nadalje, roditeljska perspektiva o ranim razvojnim odstupanjima istraživana je kroz svjesnost roditelja o potrebi obraćanju stručnjacima za rani razvoj. U slučaju zabrinutosti za komunikacijski, jezični ili govorni razvoj svoga djeteta, roditelji najčešće navode logopeda i pedijatra kao stručnjake kojima bi se prvo obratili, tek je nekolicina roditelja navela odgajatelja i psihologa. Unatoč tome što većina roditelja navodi logopeda kao stručnjaka kojem bi se obratili u slučaju zabrinutosti za odstupanja u komunikacijskom, jezičnom i govornom razvoju, velik je dio roditelja (35 %) u nedoumici kada bi prvi put trebali potražiti pomoć logopeda, bez značajne razlike između skupina roditelja djece s teškoćama i djece bez teškoća ($\chi^2 = 0.73$; $p = 0.394$).

Roditeljska perspektiva o mogućim djelovanjima u kontekstu ranih razvojnih odstupanja istraživala se i kroz znanje roditelja o ranoj intervenciji. Od ukupnog broja sudionika, 72 % roditelja potvrđuje kako je upoznato s pojmom rane intervencije, bez značajne razlike između dviju skupina ($\chi^2 = 1.58$; $p = 0.209$). Kvalitativnom analizom odgovora na pitanje što roditeljima znači ili na što ih asocira termin rana intervencija, može se zaključiti da roditelji relativno dobro poznaju što rana intervencija podrazumijeva. Nekolicina roditelja smatra da je rana intervencija namijenjena samo djeci s govornim teškoćama. Tako, naprimjer, neki od roditelja navode kako rana intervencija podrazumijeva: „Rano prepoznavanje djetetovih poteškoća u govoru (npr. oko 2-3 godine)“, ili „Što ranije krenuti s logopedskom obradom u svrhu ispravljanja govornog razvoja“.

Roditeljska svjesnost o pogrješno uvriježenim stajalištima o razlikama u jezičnom razvoju dječaka i djevojčica, ovim istraživanjem pokazala se visokom. Samo 16 % roditelja smatra opravdanim mišljenje da uglavnom zbog lijenosti muška djeca progovaraju kasnije, bez značajne razlike između dviju skupina roditelja ($\chi^2 = 0.87$; $p = .352$).

Nadalje, u vezi s poduzetim koracima u slučajevima uočenih znakova odstupanja u komunikaciji (npr. dijete ne uspostavlja kontakt očima, u dobi od 12 mjeseci ne koristi spontano geste), jeziku (npr. u dobi od 12 mjeseci dijete se ne odaziva na ime ili ne razumije svakodnevne fraze, u dobi od 16 mjeseci ne proizvodi riječi sa značenjem, u dobi od 24 mjeseci ne spaja spontano riječi) i govoru (u dobi od 5;06 godina ne izgovara ispravno sve glasove), 84 % svih roditelja navodi da bi se obratilo pedijatru, logopedu ili drugom stručnjaku, 14 % pričekalo bi i pratilo dalji razvoj situacije, a samo 0,9 % ispitanika ne bi napravilo ništa (Tablica 2).

Tablica 2. Ispitanici prema potencijalno poduzetim koracima u slučaju postojanja određenih znakova odstupanja kod njihove djece

Roditelji djece s teškoćama		Roditelji djece tipičnog razvoja		χ^2/F	p^*
obratio/la bih se pedijatru, logopedu ili drugom stručnjaku	pričekao/la bih i pratio/la dalji razvoj situacije	obratio/la bih se pedijatru, logopedu ili drugom stručnjaku	pričekao/la bih i pratio/la dalji razvoj situacije		
%	%	%	%		
Što biste napravili u slučaju da Vaše dijete ne uspostavlja kontakt očima ili Vam se čini da ne primjećuje događaje i osobe u okolini?					
96	4	92	8	n/a**	0.359

Što biste napravili u slučaju da se u dobi od 12 mjeseci Vaše djetete ne odaziva na ime ili ne razumije svakodnevne fraze (npr. „Maši pa-pa.“)?					
89	11	90	8	n/a**	0.487
Što biste napravili u slučaju da Vaše djetete u dobi od 12 mjeseci ne koristi spontano geste (npr. gestu pokazivanja, gestu pa-pa i slično)?					
81	19	80	20	0.02	0.877
Što biste napravili u slučaju da Vaše djetete u dobi od 16 mjeseci ne proizvodi riječi sa značenjem?					
77	23	65	35	1.48	0.224
Što biste napravili u slučaju da Vaše djetete u dobi od 24 mjeseca ne spaja spontano riječi (npr. „Medo papa.“)?					
83	17	88	12	0.44	0.507
Što biste napravili u slučaju da Vaše djetete u dobi od 5;06 godina ne izgovara ispravno sve glasove?					
89	9	88	12	0.32	0.573
Što biste napravili u slučaju da Vaše djetete u dobi od 6 godina ne pokazuje interes za pjesmice, čitanje priča i slikovnica, crtanje i bojenje, ne prepoznaje rimu, loše se snalazi u prostornoj i vremenskoj orijentaciji ili ne razlikuje i ne imenuje slova i brojeve?					
98	2	92	6	n/a**	0.317

* χ^2 test; **Fisherov egzaktni test

Ispitivanjem nije utvrđeno postojanje statistički značajne razlike između dviju skupina roditelja ($p > .050$) na šest od ukupno sedam čestica, kojima se ispitivala reakcija roditelja na uočene znakove razvojnih odstupanja. Izuzetak je reagiranje na jedan od znakova odstupanja u jezičnom razvoju, a odnosi se na proizvodnju gramatički pogrešnih rečenica ili nedostatak riječi za izražavanje u dobi od 4;06 godine. Veći broj roditelja djece s teškoćama obratio bi se pedijatru, logopedu ili drugom stručnjaku (83 %) u odnosu na ispitane roditelje djece tipičnog razvoja (57 %). Ispitivanjem je utvrđeno postojanje statistički značajne razlike između dviju skupina ($\chi^2 = 8.81$; $p = .012$). Nešto manje od polovice roditelja djece tipičnog razvoja ne smatra da je potrebno reagirati ako djetete u dobi od 4 i 5 godina nema očekivane jezične sposobnosti.

Kako bi se ispitala roditeljska perspektiva ranim znakovima razvojnih odstupanja s obzirom na njihov spol, dob i obrazovanje, objedinjene su čestice upitnika kojima su ispitana stajališta o utjecaju spola djeteta na dob pojave prvih riječi, te stajališta o potrebi za traženjem stručne pomoći u slučaju postojanja određenih znakova odstupanja kod njihove djece.

Što se spola roditelja tiče, majke su pokazale nešto jasniju perspektivu o ranim znakovima odstupanja u komunikaciji, jeziku i govoru u odnosu na očeve, ali ispitivanjem nije utvrđeno postojanje statistički značajne razlike između očeva i majki ($U = 388$; $p = .095$).

Ispitivanjem povezanosti između starosne dobi i roditeljske perspektive o ranim znakovima odstupanja u komunikaciji, jeziku i govoru, utvrđena je statistički značajna pozitivna povezanost, odnosno potvrđena je pretpostavka da stariji roditelji imaju jasniju perspektivu o ranim znakovima odstupanja u komunikaciji, jeziku i govoru ($r = 0.20$; $p = 0.028$).

Rezultati o roditeljskoj perspektivi s obzirom na stupanj obrazovanja pokazuju da se visokoobrazovani roditelji statistički značajno ne razlikuju u perspektivi od niskoobrazovanih roditelja ($U = 889$; $p = .117$).

RASPRAVA

Podatci istraživanja pokazuju kako je očekivano veći broj roditelja djece s teškoćama zabrinut za razvoj svog djeteta od roditelja djece tipičnog razvoja. Ipak, u skupini roditelja djece tipičnog razvoja, njih 29 % izrazilo je zabrinutost za komunikacijski, jezični ili govorni razvoj svog djeteta. Moguće je kako u njihovom razvoju postoje neka odstupanja zbog kojih roditelji izražavaju zabrinutost, ali do sada nisu potražili stručnu procjenu i mišljenje, te su u upitniku označili kako je njihovo djetete tipičnog razvoja. Ovi podaci i pretpostavka ukazuju na potrebu logopedskog probira, te upoznavanje roditelja o dostupnosti logopedskih usluga. Prosječno je 29 % roditelja zabrinuto za komunikacijski, jezični ili govorni razvoj nekog djeteta iz svoje okoline (npr. djetete prijatelja, susjeda, kumova, rodbine i sl.). Iako nemamo podatak o tome je li njihov razlog zabrinutosti uistinu opravdan, niti podatak o tome pokazuju li znakove odstupanja djeca za koju ispitani roditelji nisu zabrinuti, postotak roditelja koji pokazuje zabrinutost za razvoj djece iz svoje okoline čini se zadovoljavajući ako se uzme u obzir prevalencija razvojnih poremećaja. Među ispitanim skupinama roditelja djece s teškoćama i roditelja djece tipičnog razvoja nije pronađena razlika na varijabli zabrinutosti za razvoj djeteta iz okoline, što pokazuje da vlastito iskustvo roditelja djece s teškoćama nije presudan čimbenik u generalnom prepoznavanju odstupanja i zabrinutosti za razvoj djece. Naposljetku, valja uzeti u obzir kako pitanje o zabrinutosti može biti odraz, ali nužno ne pokazuje roditeljsku sposobnost prepoznavanja znakova odstupanja u razvoju.

U slučaju zabrinutosti za razvoj svog djeteta ili djeteta iz okoline, većina roditelja navodi kao razlog zabrinutosti jezično-govorni razvoj. To potkrepljuje podatke iz literature, prema kojima se većina roditelja usmjerava upravo na govor djece, zanemarujući obilježja rane komunikacije koja je preduvjet razvoju govora (Ljubešić, 2012). Valja ipak uzeti u obzir da je u uzorku sudionika istraživanja najveći broj roditelja djece s jezično-govornim teškoćama, te da se takva raspodjela teškoća vjerojatno odražava i u rezultatima o odstupanjima zbog kojih su roditelji najviše zabrinuti.

Većina roditelja prepoznaje koji stručnjaci su specijalizirani za područje ranog razvoja komunikacije, jezika i govora. Naime, većina ih navodi kako bi se u slučaju zabrinutosti za komunikacijski, jezični ili govorni razvoj svoga djeteta obratili logopedu. Navedeno upućuje na činjenicu kako su roditelji uglavnom osviješteni o djelokrugu rada logopeda. Međutim, većina roditelja uz logopeda navodi kako bi se obratila i pedijatru, što pokazuje roditeljsku usmjerenost medicinskom sustavu. Isprepletenost logopedске, pedijatrijske i odgajateljske uloge u prepoznavanju ranih razvojnih odstupanja pokazuje potrebu širenja modela međusektorske suradnje. Naime, dokazano je kako se tek zajedničkim djelovanjem i povezivanjem pedijatar i drugih stručnjaka, uključenih u sustav rane intervencije, ubrzava postupak pružanja stručne podrške roditeljima djece s razvojnim teškoćama (Matijaš i Bulić, 2021).

Unatoč tome što bi se većina roditelja obratila logopedu u slučaju zabrinutosti za komunikacijski, jezični i govorni razvoj, još uvijek je velik dio njih (35 %) u nedoumici kada potražiti pomoć logopeda. Rezultati upućuju na potrebu educiranja roditelja o urednom tijeku komunikacijskog i jezično-govornog razvoja, te obilježjima odstupanja u navedenim razvojnim područjima.

Kvantitativna i kvalitativna analiza pokazuje kako je većina roditelja upoznata s pojmom i značenjem rane intervencije. Ipak, roditeljska svjesnost o ranoj intervenciji tek je preduvjet uključivanja u sustav rane intervencije. Usto, nekolicina roditelja pokazuje suženo razumijevanje ovog pojma, navodeći kako je rana intervencija namijenjena djeci s govornim teškoćama. Ovakvo stajalište može odražavati već spomenutu usmjerenost roditelja na odstupanja u govornom razvoju.

Tek manji broj sudionika istraživanja (16 %) smatra opravdanim mišljenje kako muška djeca progovaraju kasnije uglavnom zbog lijenosti. Iako dječaci u prosjeku počinju proizvoditi prve riječi kasnije od djevojčica, ta razlika među njima odnosi se na svega nekoliko mjeseci (Ozcalskan i Goldin-Meadow, 2010), te ne objašnjava klinički značajno kašnjenje u jezičnom-govornom razvoju dječaka. Ipak, dobiveni postotak roditelja koji još vjeruje u zabludu o jezično-govornom razvoju dječaka, upućuje na potrebu osvještavanja javnosti o tipičnom razvoju i razvojnim miljokazima.

Generalno, velik broj roditelja (84 %), koji bi se obratili stručnjacima u slučaju uočavanja točno određenih znakova odstupanja u komunikaciji, jeziku i govoru, pokazuje kako oni imaju prilično jasnu perspektivu o ranim znakovima odstupanja u komunikacijskom i jezično-govornom razvoju djece. Ovi rezultati razlikuju se od rezultata nekih starijih istraživanja, koja pokazuju da roditelji nedovoljno poznaju razvojna obilježja i njihov utjecaj na cjelokupni razvoj djeteta, te su često skloni precjenjivanju djetetovih mogućnosti (Deimann i Kastner-Koller, 2011; Chandramuki i sur., 2012). Međutim, rezultati ovog istraživanja slični su rezultatima novijih istraživanja (Babić, 2017), što govori u prilog mijenjanja roditeljske perspektive iz godine u godinu u pozitivnom smjeru.

Statistički značajno veći broj roditelja djece s teškoćama koji bi se obratio stručnjacima (83 %), u odnosu na roditelje djece tipičnog razvoja (57 %), pronađen je samo u slučaju odstupanja u jezičnom razvoju. Budući da u skupini roditelja djece s teškoćama u ovom uzorku prevladavaju jezične i govorne teškoće njihove djece, moguće je da su ti roditelji osvješteniji upravo u području odstupanja u jezičnom razvoju i svjesniji potrebe uključivanja u intervenciju u tim slučajevima. Dobiveni podatci o postotku roditelja djece tipičnog razvoja koji ne smatraju potrebnim reagirati u slučaju odstupanja u jezičnom razvoju, potkrepljuju zapažanje kako su teškoće u jezičnom razvoju nekim roditeljima manje uočljive (McGregor, 2020). Važno je stoga educirati roditelje o jezičnom razvoju kako bi se utjecalo na nedostatak svjesnosti i uočavanja znakova koji mogu upućivati na jezični poremećaj.

Nije utvrđena značajna razlika u svjesnosti roditelja o jezičnim poremećajima između muškaraca i žena, što je u skladu s rezultatima drugih istraživanja (npr. Cindrić, 2018; Thordardottir i Topbas, 2021). Ipak, treba uzeti u obzir da uzorak ovog istraživanja čini puno manji broj očeva u odnosu na majke, te da bi isto istraživačko pitanje bilo potrebno provjeriti na uzorku reprezentativnijeg broja očeva.

Ispitivanjem povezanosti između starosne dobi i perspektive roditelja o ranim znakovima odstupanja u komunikaciji, jeziku i govoru, utvrđeno je da stariji roditelji imaju jasniju perspektivu o ranim znakovima odstupanja u komunikaciji, jeziku i govoru, što je u skladu s rezultatima većine drugih istraživanja (Alsehem i sur., 2017; Cindrić, 2018; Thordardottir i Topbas, 2021). Navedeno se može protumačiti bogatijim iskustvom ove

skupine roditelja, te bi moglo upućivati na strateško djelovanje usmjereno osnaživanju i edukaciji mladih roditelja.

Iako su dosadašnja istraživanja pokazala kako su visokoobrazovane osobe svjesnije različitih komunikacijskih, jezičnih i govornih poremećaja (Medeiros de Britto Pereira i sur., 2008; Al-Khaledi i sur., 2009; Alsehem i sur., 2017; Cindrić, 2018; Thordardottir i Topbas 2021), prema ovom istraživanju nema razlike između visokoobrazovanih i niskoobrazovanih roditelja. To se može protumačiti dostupnošću informacija svim roditeljima, neovisno o stupnju obrazovanja, te smanjenjem barijera vezanih uz obrazovanje.

Krajnji je cilj ovakvih i sličnih istraživanja osmisliti smjernice za podizanje svjesnosti o komunikacijskim, jezičnim i govornim poremećajima. Zbog toga valja razmotriti način na koji je to moguće i ostvariti. Thordardottir i Topbas (2021) smatraju da nije toliko bitno na koji način se to radi, već u kojoj mjeri. Internet, mediji i društvene mreže - najdostupniji su izvori široj javnosti, koji omogućuju učinkovito djelovanje u povećanju svjesnosti javnosti. Problem je koliko konzistentno i u kojoj se mjeri informacije o postojanju, obilježjima i uzrocima komunikacijskih, jezičnih i govornih poremećaja iznose javnosti. Nadalje, poznavanje nekoga s komunikacijskom, jezičnom ili govornom teškoćom pokazalo se bitnim i korisnim izvorom informacija, stoga je važno ohrabrivati same pojedince s teškoćama, kao i roditelje djece s teškoćama da educiraju svoju okolinu o razvojnim teškoćama (Thordardottir i Topbas, 2021). Istraživanja pokazuju kako informacije dobivene od drugih članova zajednice (npr. obitelji, prijatelja i poznanika) u većoj mjeri pridonose promicanju svjesnosti o uslugama rane intervencije, nego informacije dobivene iz drugih izvora (Crutchfield i sur., 2021). Autori predlažu ulaganje više napora u događanja u zajednici i fizičku dostupnost izvora informacija u zajednici. Nadalje, logopedi bi se trebali više posvetiti prevenciji redovitim edukativnim radionicama za roditelje, odgajatelje, učitelje i pedijatre. Pohvalno je da se važnost ovakve prevencije sve ranije i češće prepoznaje među mlađim generacijama logopeda koji na društvenim mrežama, portalima i različitim medijskim kanalima nastoje promovirati struku i educirati javnost o urednom i narušenom komunikacijskom, jezičnom i govornom razvoju.

Ograničenja istraživanja

Potrebno je naglasiti da su rezultati ovog istraživanja ograničeni na malo područje Republike Hrvatske, te da je uzorak ispitanika relativno mali. Moguće je da su se u istraživanje u većoj mjeri uključili upravo oni roditelji koji su osvješteniji o problemima kojima se bavi ovo istraživanje. Osim toga, upitnik je bio kratak i ne toliko detaljan s ciljem izbjegavanja umora i odustajanja ispitanika od ispunjavanja upitnika. Zbog toga su upitnikom ispitani samo neki od najuočljivijih ranih znakova odstupanja u pojedinom razvojnom području. Također, potrebno je uzeti u obzir mogućnost da su se roditelji u ispunjavanju upitnika vodili pretpostavkom onoga što se smatra očekivanim napraviti, a ne onime što bi zaista napravili. Zastupljenost pojedine vrste teškoća djece roditelja koji su sudjelovali u ovom istraživanju temelji se na roditeljskim izvještajima. Iako istraživanja naglašavaju kako roditelje valja

uvažiti kao „stručnjake“ u opisu teškoća njihove djece (Jensen de López i sur., 2020), podatak o zastupljenosti teškoća djece u uzorku koji se temelji samo na roditeljskom izvješću treba uzeti s oprezom. Isto tako, skupina roditelja djece tipičnog razvoja formirana je na osnovi roditeljskog izvješća, a ne procjene stručnjaka kako se radi o uzorku djece uistinu tipičnog razvoja. Ako se uzme u obzir da je 29 % roditelja tipičnog razvoja zabrinuto za komunikacijski, jezični ili govorni razvoj svoga djeteta, ovo ograničenje istraživanja posebno valja uzeti s oprezom. Ograničenje istraživanja ogleda se i u nejednakoj raspodjeli teškoća djece čiji su roditelji sudjelovali u istraživanju, te neravnomjernoj zastupljenosti očeva i majki.

ZAKLJUČAK

Cilj je ovog rada pružiti uvid u roditeljsku perspektivu o ranim znakovima odstupanja u komunikacijskom, jezičnom i govornom razvoju. Prema analizi rezultata može se zaključiti da velik broj roditelja ima jasnu perspektivu o temeljnim znakovima odstupanja u komunikaciji, jeziku i govoru djece u ranoj i predškolskoj dobi. Naime, 84 % ispitanika navelo je da bi se obratilo stručnjaku u slučaju uočavanja specifičnih odstupanja u komunikacijskom, jezičnom i govornom razvoju djeteta. Unatoč tome, velik postotak roditelja oprečno navodi da nije sigurno kada bi dijete trebalo uputiti logopedu, što je jedan od znakova nedovoljnog poznavanja razvojnih miljojaka urednog komunikacijskog i jezično-govornog razvoja, obilježja odstupanja u njima i podrške koju pruža logoped. Utvrđeno je da se skupina roditelja djece s teškoćama i skupina roditelja djece tipičnog razvoja značajno ne razlikuje u svjesnosti o razvojnim odstupanjima, osim u slučaju reagiranja na znakove odstupanja u jezičnoj proizvodnji. Naime, veći broj roditelja djece s teškoćama poduzeo bi potrebne korake u slučaju odstupanja u jezičnom razvoju. U toj skupini prevladavaju djeca s jezičnim teškoćama, što pokazuje kako je vlastito iskustvo jedan od čimbenika više razine svjesnosti o potrebi za reagiranjem u slučajevima specifičnog odstupanja. Očekivano, veći broj roditelja koji imaju dijete s teškoćama zabrinuto je za komunikacijski, jezični ili govorni razvoj svoga djeteta u odnosu na roditelje koji imaju djecu tipičnog razvoja. Obje skupine podjednako su zabrinute za razvoj djece iz svoje okoline u postotku (29 %) koji upućuje na zadovoljavajuću razinu svjesnosti o razvojnim poremećajima. Istraživanje je potvrdilo pretpostavku da roditelje više zabrinjavaju odstupanja u govornom razvoju i jezičnoj proizvodnji, nego u komunikacijskom razvoju. Ohrabruje velik postotak roditelja koji ne smatraju opravdanim mišljenje da zbog lijenosti muška djeca uglavnom progovaraju kasnije, što pokazuje da taj uvriježeni mit nestaje. Nadalje, pokazalo se kako varijable spola i stupnja obrazovanja roditelja ne utječu značajno na perspektivu roditelja. Međutim, ustanovljena je povezanost između varijable dobi i roditeljske perspektive, tako su roditelji starije dobi svjesniji ranih znakova odstupanja u komunikaciji, jeziku i govoru.

Rezultati su smjernica logopedima i drugim stručnjacima o potrebi informiranja i osvještavanja roditelja o ranom komunikacijskom razvoju i odstupanjima u njemu, te uključivanjem većeg broja roditelja djece s komunikacijskim teškoćama u buduća istraživanja. Iako su roditelji uglavnom čuli za pojam rane intervencije, potrebno ih je educirati u kojim slučajevima se uključuju djeca u sustav rane intervencije, te ih ohrabriti na javljanje logopedima i drugim stručnjacima čim primijete neke od znakova zabrinutosti za rani razvoj.

LITERATURA

- Al-Khaledi, M., Lincoln, M., McCabe, P., Packman, A., & Alshatti, T. (2009). The attitudes, knowledge and beliefs of Arab parents in Kuwait about stuttering. *Journal of Fluency Disorders*, 34, 44–59. <https://doi.org/10.1016/j.jfludis.2009.02.003>
- Al Rjoob, M. (2021). A Regional Perspective on Parents' Awareness of Childhood Communication Disorders. *Language in India*, 21(6).
- Alsehem, M. A., Abousaadah, M. M., Sairafi R. A., & Jan, M. M. (2017). Public awareness of autism spectrum disorder. *Neurosciences*, 20(3), 213–215. <https://doi.org/10.17712/nsj.2017.3.20160525>
- Babić, I. (2017). *Očekivanja roditelja od rane intervencije u sustavu ranog i predškolskog obrazovanja*. Specijalistički rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Bohaček, A. (2021). *Koncept rane intervencije*. U J. Ivšac Pavliša (Ur.), *Potpomognuta komunikacija kao koncept rane intervencije*. Teorijska ishodišta i klinička praksa (str. 11–19). Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- Booth, C.L. (1997). *Are parents' beliefs about their children with special needs a framework for individualising intervention or a focus of change?* U M. J. Guralnick (Ur.), *The Effectiveness of Early Intervention* (str. 625–639). Paul H. Brookes.
- Chandramuki, Venkatakrishnashastry, I. & Narasimha Vrand, M. (2012). Attitudes of Parents towards Children with Specific Learning Disabilities. *Disability, CBR and Inclusive Development*, 23, 63–69. <https://doi.org/10.5463/dcid.v23i1.47>
- Cindrić, I. (2018). *Svjesnost društva o jezičnim poremećajima*. Diplomski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Crutchfield, R., Salinas, S. N., & Chen, R. K. (2021). Parental Awareness of Early Intervention for Hispanic Children with Communication Disorders. *The Internet Journal of Allied Health Sciences and Practice*, 19(1), 19.
- Deimann, P. & Kastner-Koller, U. (2011). Maternal evaluations of young children's developmental status: A comparison of clinic- and non-clinic-groups. *Psychological Test and Assessment Modeling*, 53, 214–227.
- Duranović, M., Georgieva, D., Lenček, M., Novović, T. & Kačka, M. (2018). Public Awareness of Dyslexia in Balkan Countries. *Foreign Language Teaching (Чуждоезиково обучение)*, 45(5), 471–484.
- García, J.L., & Heckman, J.J. (2021). Early childhood education and life cycle health. *Health Economics*, 30(1), 119–141. <https://doi.org/10.1002/hec.4148GARCÍAANDHECKMAN-141>
- Herlihy, L., Knoch, K., Vibert, B., & Fein, D. (2015). Parents' first concerns about toddlers with autism spectrum disorder: Effect of sibling status. *Autism*, 19(1), 20–28. <https://doi.org/10.1177/1362361313509731>
- Hughes, M. M., Shaw, K. A., DiRienzo, M., Durkin, M. S., Esler, A., Hall-Lande, J., ... & Maenner, M. J. (2023). The prevalence and characteristics of children with profound autism, 15 sites, United States, 2000-2016. *Public Health Reports*, 138(6), 971-980. <https://doi.org/10.1177/00333549231163551>
- Jensen de Lopez, K. M., Lyons, R., Novogrodsky, R., Baena, S., Feilberg, J., Harding, S., Kelić, M., Klatte, I., Mantel, T., Tomazin,

- M., Ulfssdottir, T., Zajdo, K., & Rodriguez-Ortiz, I. (2021). Exploring parental perspectives of childhood speech and language disorders across 10 countries: A pilot qualitative study. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, *64*, 1739–1747. https://doi.org/10.1044/2020_JSLHR-20-00415
- Jo, M. H., & Kim, H. J. (2021). Awareness and Demands of Teachers and Parents Regarding Language Development and Communication Disorders in Preschool Children. *Journal of Speech -Language & Hearing Disorders*, *30*(4), 149–162. <https://doi.org/10.15724/jslhd.2021.30.4.14>
- Ključec, E. (2019). *Od prve zabrinutosti do dijagnoze - perspektiva roditelja djece s poremećajem iz spektra autizma*. Diplomski rad. Zagreb, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- Kovač, M. (2019). *Svjesnost o disleksiji u Hrvatskoj*. Diplomski rad. Zagreb, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- Kuvač Kraljević, J., Matić Škorić, A., Roch, M., Kogovšek, D., & Novšak Brce, J. (2022). Public awareness of developmental language disorder in Croatia, Italy and Slovenia. *International journal of language & communication disorders*, *57*(6), 1269–1280. <https://doi.org/10.1111/1460-6984.12752>
- Ljubešić, M. (2001). Rana komunikacija i njezina uloga u učenju i razvoju djeteta. *Dijete i društvo*, *3*, 261–278.
- Ljubešić, M. (2012). Rana intervencija kod komunikacijskih i jezično-govornih odstupanja. *Paediatrica Croatica*, *56*, 202–206.
- Mahmoud, H., Aljazi, A., & Alkhamra, R. (2014). A study of public awareness of speech-language pathology in Amman. *College Student Journal*, *48*(3), 495–510.
- Matijaš, T. & Bulić, D. (2021). Promicanje međusektorske suradnje u modelu rane intervencije. *Paediatrica Croatica*, *65*(4), 174–9. <http://dx.doi.org/10.13112/PC.2021.30>
- McGregor, K. (2020). How we fail children with developmental language disorder. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, *51*(12), 981–992. https://doi.org/10.1044/2020_LSHSS-20-00003
- Medeiros de Britto Pereira, M., Perni Rossi, J., & Van Borsel, J. (2008). Public awareness and knowledge about stuttering in Rio de Janeiro. *Journal of Fluency Disorders*, *33*, 34–31. <https://doi.org/10.1016/j.jfludis.2007.10.001>
- Mostafa, E. & Ahmed, M. (2018). Public awareness of delayed language development in Upper Egypt. *The Egyptian Journal of Otolaryngology*, *34*, 94–102. https://doi.org/10.4103/ejo.ejo_46_17
- Norbury, C. F., Gooch, D., Wray, C., Baird, G., Charman, T., Simonoff, E., ... & Pickles, A. (2016). The impact of nonverbal ability on prevalence and clinical presentation of language disorder: Evidence from a population study. *Journal of child psychology and psychiatry*, *57*(11), 1247–1257. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12573>
- Olujić, M., Hržica, G., Srebačić, I. (2015). *Rano prepoznavanje odstupanja u jezičnom razvoju: Probir jezičnih sposobnosti u predškolskoj dobi*. U J. Kuvač Kraljević (ur.), *Priručnik za prepoznavanje i obrazovanje djece s jezičnim teškoćama* (str. 78–99). Zagreb, ERF.
- Ozcaliskan, S. & Goldin-Meadow, S. (2010). Sex differences in language first appear in gesture. *Developmental Science*, *13*(5), 752–760. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2009.00933.x>
- Popčević, K. & Ivšac Pavliša, J. (2022). Uredan jezični razvoj kao smjerokaz u poticanju potpomognutog jezičnog razvoja. U K. Pavičić Dokoza (Ur.), *6. kongres hrvatskih logopeda s međunarodnim sudjelovanjem "Izazovi moderne logopedije 2022. - Perspektiva i iskustva logopeda današnjice"* (str. 248–249). Hrvatsko logopedsko društvo.
- Sivberg, B. (2004). Parents detection of early signs in their children having an autism spectrum disorder. *Journal of Pediatric Nursing*, *18*(6). [https://doi.org/10.1016/S0882-5963\(03\)00139-8](https://doi.org/10.1016/S0882-5963(03)00139-8)
- Thordardottir, E. & Topbas, S. (2021). How aware is the public of existence, characteristics and causes of language impairment in childhood and where have they heard about it? A European survey. *Journal of Communication Disorders*, *89*, 106057. <https://doi.org/10.1016/j.jcomdis.2020.106057>
- Ulrich, M. E., & Bauer, A. M. (2003). Levels of awareness: A closer look at communication between parents and professionals. *Teaching Exceptional Children*, *35*(6), 20–23.
- Xing Ming, J., Jing, Z., Yi Wen, Z., & Van Borsel, J. (2001). Public awareness of stuttering in Shanghai, China. *Logopedics Phoniatrics Vocology*, *26*, 145–150. <https://doi.org/10.1080/14015430127771>
- Ying Chu, S., Ping Tang, K., McConnell, G., Rasdi, H.F.M., & Yuen, M. (2019). Public perspectives on communication disorders and profession of speech-language pathology. *Speech, Language and Hearing*, *22*(3), 172–182. <https://doi.org/10.1080/2050571X.2019.1570705>